

načelno neprolazno a što pak zastarjelo i demantirano.

Svakako nije zastarjela Polanyieva teza da je ekonomija uvijek **uzglobljena** ili uklopljena u neki socijalni realitet i da »velika preobrazba« počinje upravo onda kada se, s pojavom liberalizma, tržišno-ekonomska racionalnost odvaja od društvenog sklopa zadobivajući autonomni karakter. To »izglobljivanje« ekonomije, tendencijski gledano, ima katastrofalne posljedice za društveni konsenzus na koji je liberalizam morao pristati kako bi zadržao svoju ideološku i sistemsku dominaciju. Alarmantne analize koje su krajem 20 stoljeća počele upozoravati na sve izrazitije rastakanje socijalne kohezije i krajnje negativne trendove socijalnog razvoja mahom su nalazile svoje eksplikativno pribježište u Polanyievim pesimističkim uvidima. U konceptualnom je smislu relevantno i Polanyievo razlikovanje **supstancijalne i formalne ekonomije**. Supstancijalnu ekonomiju ima svako društvo i ona je uvjet njegova preživljavanja, dok formalna ekonomija označava prevlast formalne i institucionalne racionalnosti računskog, kvantitativnog i nesocijalnog tipa. Ako se ta formalna racionalnost obznani, univerzalizira ili sredstvima moći nametne kao jedini tip ekonomije tada se gube sve društvene distinkcije, povijesne razlike i kulturne specifičnosti. Formalna ekonomija dobija status supstancijalnosti pa izgleda da joj nema nikakve alternative. Latouche se samo djelomično slaže s tim shvaćanjem. On naime drži da je ono što se naziva »supstancijalnom ekonomijom« ne samo skup pukih ekonomskih činjenica nego i cijeli jedan imaginarij koji vrlo snažno utječa na ekonomsko ponašanje socijalnih aktera. Ako je pak došlo do toga da je formalno-ekonomska racionalnost zauzela mjesto supstancijalne ekonomije, a to je u doba globalne apoteoze tržišta posve očigledno, onda je logično i bjelodano da ona stvara svoj imaginarij koji je reproducira i koji sprječava njezin krah. Zato su u zabludi oni koji se

pozivaju na Polanyievu **Veliku preobrazbu** tražeći u njoj argumente za strukturalnu nemogućnost održanja globalnih tržišta. U svojim povijesnim predviđanjima Polanyi se prevario. Tko uz njegovu pomoć »ratuje« protiv globalizacije neće imati uspjeha. Ali, i pored svega toga, Latouche drži da je to jedan od rijetkih ekonomskih teoretičara dvadesetog stoljeća koji je, izdaleka i s pogledom unaprijed, zahvatio svu socijalnu i antropološku ambivalentnost ekonomske racionalnosti u procesima modernog razvoja. Ako ništa drugo, pokazao je kako ta racionalnost može biti bezumna u svom uvjerenju da se čovjekovo djelovanje, ma u kojem društvu živio, sastoji samo od računa, kvantifikacije i »proze geometrijskog mišljenja«.

Rade Kalanj

Grupa autora

BRÜCKEN IN DIE ZUKUNFT

Frankfurt, Fischer, 2001, 267 str.

Organizacija ujedinjenih nacija, na prijedlog Seyeda Mohammada Chatamija predsjednika Islamske Republike Iran, rezolucijom 1998. godine proglasila je 2001. godinu za »godinu dijaloga između kultura«. Prošle godine je na inicijativu Kofi Annana formirana skupina od devetnaest izabраниh pojedinaca na čelu koje je bio Giandomenico Picco. Skupina je nazvana »Group of Eminent Persons« a reprezentirala je pripadnost različitim religijama i kulturama. Njezin je zadatak bio da ponudi viziju o zajedničkoj perspektivi čovječanstva i potakne proces dijaloga u svijetu i ohrabri nade u miran razvoj čovječanstva. Skupini je bilo pridruženo i sedam svijetu nepoznatih, ali zaslužnih osoba, među njima i jedna – Zlata Filipović – iz Bosne i Hercegovine. Knjiga se pojavila pod originalnim naslovom **Crossing the Divide. Dialogue among Civilizations**. Uvodnu riječ napisao je Joschka

Fischer, predgovor Kofi Annan a riječ zahvale Giandomenico Pico.

Knjiga sadrži, osim uvoda **Prevladati razdvojenost**, četiri poglavlja: *Pregled; Okolina dijaloga: globaliziranje i raznolikost; Nova paradigma za globalne odnose i O Ujedinjenim narodima*. Na kraju je data biografija svakog člana skupine. Na početku knjige stoji posveta: »Nevinima koji su poginuli, jer je njihova jedina krivica bila u tome što su bili drugačiji od njihovih ubojica«.

U Uvodu se upozorava na konfrontaciju dviju tendencija na svjetskoj sceni: globaliziranja i lokaliziranja koja izazivaju osjećaj nesigurnosti. Globaliziranje (u prirodnim znanostima, tehnici, masovnim komunikacijama, trgovini, financijama, turizmu, migracijama itd) napreduje besprimjerno tempom a lokaliziranje (putem pojmova etnicitet, jezik, nasljeđe, religija i tradicija) ponovno oživljava kao značajna snaga.

Podjela na »zapad i ostatak svijeta«, na kojoj se zasnivaju teze o »kraju povijesti« i »sukobu kultura«, pokazala se prilično pojednostavljena. A teza o »globalnom selu« ne znači samo integraciju i harmoniju, nego i razlike, isključenje, diskriminiranje, disonancije. Globaliziranje i lokaliziranje proizvode stvarne kulturne i institucionalne razlike koje se odražavaju na proces modernizacije.

Za perspektivnu budućnost čovječanstvo treba raznolikost. »Ako globaliziranje ne treba voditi hegemonijskom sustavu, mora biti popraćeno s raznolikošću; ako lokaliziranje ne treba biti razgraničenje, ono treba zajednička vrijednosna mjerila« (23).

Prevladavanje razdvajanja pretpostavlja da se napravi prvi korak a to je upoznavanje tih razlika kao prvi korak procesa učenja. Treba prevladati perspektivu: »mi« i »drugi«. Međutim, učenje se odnosi i na učenje iz prošlosti. Stare kulture, religije i tradicije neće oslabiti nade i vizije budućnosti. Štoviše, mogu ih oživjeti i

potaknuti na njihovu primjenu. »Tužno je za zemlju čiji mladi ljudi više nemaju nikakvih snova; još je tužnije za naciju u kojoj stari pokušavaju pripremiti posljednji udarac snovima mladih« (24).

Dijalog je moguć i potreban. Tim više, što on nikoga ne isključuje, a u svakom od nas postoji povezanost više identiteta: pripadnost obitelji, zajednici, jezičnoj skupini, religiji, profesionalnoj skupini, naciji, kontinentu i rodu (26).

Odgovarajući na postavljeno pitanje zašto dijalog i zašto danas, upozorava se na spiralu tragičnih događanja u kojima je prepoznatljiv strah od raznolikosti. Zato se traži novi model u kojemu će se putem dijaloga i spoznaje o zajedničkoj budućnosti prevladati strah od nje (30). Unatoč tegobnim iskustvima i stanju u svijetu, besmisleno je posezati za »ubilačkom rukom povijesti«, »razbojničkom rukom kulture«, »razaračkom cipelom bilo koje institucije« ili »*verstümmelnden* šakom religije«. Dijalog je potreban jer trebamo zajednički etos, jer vidimo mnogo razlika a malo zajedničkog. »Dijalog počinje u našoj unutarnjosti« (35).

Dijalog pretpostavlja zajedničke vrijednosti, primjereno je sredstvo za novu paradigmu. Staru dominirajuću paradigmu u međunarodnim odnosima u proteklom stoljeću obilježavali su moć nacionalne države i kolektivna odgovornost. Svijet je spoznao da je odgovornost pojedinačna, ali da postoji i zajednička odgovornost svih za život u svijetu i njegovu budućnost. Nova paradigma znači individualnu odgovornost, pogled s očima budućnosti, a ne prošlosti, da globalizacija nije suprotni pol individualnim identitetima. Dijalog je zato razmjena ideja unutar društava, između društava i *unter ihnen* (41).

Autori se kritički osvrću na stanje svijeta u kojemu bogatiji postaju još bogatiji. Otvaranje trgovačkih granica pomoglo je nekim zemljama u savladavanju siromaštva. Ali, »tako dugo dok 20% svjetskog stanovništva zaradi 75% dohotka a 25%

stanovništva dobije manje od 2%, dok je 31% ljudi nepismeno i 80% raspolaže neznatno iznad dovoljnog stambenog prostora, dok više od milijarde ljudi živi s manje od jednog dolara na dan a skoro pola milijarde nema pristup čistoj vodi, položaj svijeta je sve drugo do ohrabrujuć« (54). Razlike u svijetu izazivaju širenje straha od gubitka kulturnog identiteta i slabljenje zajedničkih veza. Sve je to povezano s procesom globaliziranja koji ima svoju predpovijest u kolonijalizmu a zatim od 50-ih u procesu moderniziranja. On se povezuje s pozapadnjem i identificira s amerikaniziranjem, što je samo površna predodžba, jer osobine moderne i uspjesi moderniziranja nisu samo zapadni ili američki pronalazak. »Tržište, demokracija, civilno društvo i individualna prava shvaćaju se kao univerzalne težnje« (57) Kapitalizam je od toga profitirao, ali »povijest, koliko znamo, još nije završena«.

U 21. stoljeću, drže autori, najveće prijetnje sigurnosti neće biti gospodarske ili političke prirode nego kulturne. U tom kontekstu pottsjećaju na doktrine »sukob civilizacija« i »kraj povijesti« koje polaze od sukoba »zapada i ostatka svijeta« u kojemu bi, naravno, pobijedio Zapad, tj. da će svijet slijediti jedan jedini model razvoja, koji je i sam u krizi. Držimo, da se pojam »zapada« danas značajno razlikuje od ranije, jer su u njemu sadržane unutarne disonancije u međunarodnoj politici. To se pokazalo na primjeru odnosa prema Kyoto–protokolu i »Rio–procesu«. To pokazuje današnju nesposobnost, prije svega modernog čovjeka, da se oslobodi mentaliteta »ili – ili« kojega treba prevladati, jer i to upozorava na potrebu dijaloga a ne a priornih stereotipnih stajališta. »Globaliziranje nas prisiljava da drugačije mislimo«, jer »pozapadnjenje i modernizacija pripadaju predpovijesti globaliziranja« (59).

Globaliziranje se ne shvaća kao jednoznačni proces, prije svega ne samo kao homogeniziranje. »Globalno selo« nije kom-

paktna zgrada nego više kao raznolikost. Globaliziranje i lokaliziranje su dva istodobna, ali suprotna procesa. Što je svijet globalniji to je više vitalnija težnja za identifikacijom (62). Nadaju se da će globalizacija stvoriti širok prostor razvoja kultura svake sa svojim obilježjima, ali to neće sprečavati njihovu međusobnu suradnju. Njihova je polazna osnova jasna: na Zemlji postoji raznolikost živog svijeta bez koje ona neće preživjeti pa ga treba očuvati, ali postoji i raznolikost kultura i jezika koje se koriste u konstruiranim predodžbama u međusobnom suprotstavljanju ljudi, skupina, većine i manjine itd.

Globalizacijskim problemima dodaju i neke druge negativne tendencije koje sprečavaju zajedništvo svijeta kao što su »bezlični univerzalizam« i »etnocentrički šovinizam«. Između tih dviju krajnosti širok je prostor dijaloga između kultura koji se potiče »sveopćim zajedničkim dobrom«. Za razliku od ideje »globalnog sela« (McLuhan) koja nema takvu pretpostavku, dijalog za koji se skupina zalaže, pretpostavlja idealnotipsku zajednicu u kojoj ljudi zajedno žive i imaju zajednički etos. Jednom je Nelson Mandela upozorio na »Ubuntu duh« – duboko afrikanstvo uvjerenje, da se čovječan postaje kroz čovječnost drugog čovjeka (75).

Raznolikost kultura omogućava zajedničku obitelj. »U središtu veličanstvene raznolikosti kultura mi oblikujemo ljudsku obitelj sa zajedničkom sudbinom. I dok naš svijet postaje sve snažnije povezan, mi se jednako tako identificiramo s cjelokupnom zajednicom kao i s lokalnim zajednicama. Mi smo sudionici (*stakeholders*) naših sadašnjih vlastitih zemalja kao i onih svijeta« (76). U globalizaciji postoje »pozitivne snage«. One zajedno s autentičnom težnjom za idetitotom mogu ubuduće voditi zdravom razvoju.

Temeljna i najobuhvatnija vrijednost koja je u osnovi svih zajedničkih vrijednosti kultura i religija, je čovječnost. U tom svjetlu pottsjećaju nas na »zlatno pravilo«

sadržano u svim velikim religijama i religijskim tradicijama: »što ne želiš da se tebi čini, ne čini drugima!«. »Ljudskost«, »uzajamnost« i »povjerenje« – danas najveći izazovi, sadržani su u svakom klasičnom obrazovanju na istoku i na zapadu. U svjetlu rasprave o izazovima vrijednosti, upozoravaju na neke »parove« vrijednosti: sloboda/pravednost, racionalnost/sudjelovanje, legalnost/civiliziranost, kao i pravo/odgovornost. Vrijednosti pravednost, sudjelovanje, civiliziranost i odgovornost mogu pomoći u olakšavanju vođenja dijaloga između kultura, a takav dijalog može značajno poduprijeti ostvarivanje svjetskog etosa.

Osim zajedničkih vrijednosti veoma je važna mudrost, stari Sokratov ideal: »upoznaj samoga sebe«. Ona znači duboko samospoznavanje, dugoročnu perspektivu, zdrav ljudski razum i dobro prosuđivanje. U informacijsko doba posebnu pozornost treba obratiti na: umijeće **slušanja** drugoga, **komunikaciju** licem u lice i sakupljenu mudrost naših **predaka**.

Treći dio knjige kritički se osvrće na staru paradigmu i na elemente nove paradigme. Stajalište stare paradigme je: »ili – ili«, »mi i ostali« što znači načelo **isključivosti**. Isključivost je bit stare paradigme, staro zapravo koliko i nacionalna država, a u kulturnopovijesnom smislu možda i više tisuća godina. Termin **neprijatelj** simbolizira isključivost i omogućava djelovanje mehanizma moći. Ovdje treba svakako napomenuti da se taj termin zadržao i danas, iako se dogodila modifikacija u terminologiji. Primjerice, neprijateljem se proglašava svakog (pojedinaca, skupinu unutar države) i samu državu, ako interferira interesima moći i pretendira na dobra koja su u nadležnosti nekog plemena ili države. U tržišnoj ekonomiji je riječ konkurencija omekšala značenje riječi »neprijatelj«, ali je smisao ostao isti: opasnost od konkurenata, protuigrača, partnera. Isključenje se najčešće odnosi na zemljopisno isključenje, ali i kulturno, religijsko, itd. pa se »druge« **demonizira**

ili **ignorira**. U tom smislu je gotovo svaka raznolikost potencijalna prijatelja. Osnivanjem organizacije UN cilj je bio prevladati staru paradigmu isključivosti i razvijati svijest među državama i kulturama o ideji »biti jedno«.

Globalizacija je proces koji bi trebao voditi dobu u kojemu države neće biti međusobni neprijatelji (iako je to i danas načelno upitno, a naročito nakon 11. rujna 2001.), a konkurencija kao poticaj razvoju ne bi trebala biti samo konkurencija, nego *fair* takmičenje, tj. s uvažavanjem moralnih načela. Stara paradigma polazi od teze da **moć stvara pravo**, što se i danas prakticira u međunarodnoj politici umjesto **konsenzusa**. Autori nas podsjećaju na Konfucija: »Vladar upravlja putem vrlina, a ne sile« (119). Stara paradigma pretpostavlja da uvijek postoje »dobitnik« i »gubitnik«, pa se razvoj razumije kao težnja za pobjedom, postizanje pobjedničkih, tj. vlastitih ciljeva.

Zato je potreban dijalog, koji može utjecati na proces nestanka stare paradigme i uspostavljanja nove. To naravno ne ovisi samo o dobroj volji, nego i o objektivnim strukturama moći koje upravljaju svijetom, pa je teško povući stroge granice između starog i novog. Dijalog omogućava svakome jednaku poziciju. To znači da postoji situacija u kojoj se može čuti svaki glas a prilika, sredstvo i okvirni uvjeti da se stvarno čuju. U maksimalističkom smislu jednaki položaj bi značio jednaku participaciju (120).

Danas je potrebno drugačije razumijevanje »neprijatelja« a to nije više pojedinac, država, kultura, religija. U novoj paradigmi postoji **jedan zajednički neprijatelj** s više lica: bolest, oružja za masovno uništenje, bijeda, itd. kojega čovječanstvo treba savladati. Poteškoća je u tome što nacionalne države raspolažu velikom količinom moći i odgovorne su za sigurnost, a pristup novim znanjima i komunikaciji više se ne posreduje tradicionalnim strukturama pa se stvaraju novi centri svjetske

moći, novi akteri, koji stare strukture dovedu u pitanje.

Četvrti dio knjige odnosi se na Ujedinjene nacije. S globalizacijom pred tu organizaciju dolaze novi izazovi vremena. Prije svega to je uloga javnih intelektualaca i civilnog društva. Ova organizacija počinje respektirati neke druge aktere (primjerice, NGO) kao partnere u razgovoru osim država članica, što je prije bilo nezamislivo. Možda se tako stvara **nova koalicija** institucija i civilnog društva (183). Autori drže da OUN počinje uvažavati i moralne kriterije i na taj način pokazuje da drugačije od stare paradigme tumači riječi: »moć stvara pravo«. Moć se treba temeljiti na moralu, pa moć postaje utemeljena na vjerodostojnosti, a treba biti u funkciji pomirenja. Tako i sama organizacija UN, koju je u poslijeratnoj fazi obilježavala riječ **neutralnosti** a danas ju zamjenjuje riječ **vjerodostojnost**, može postupno postati aktivan svjetski čimbenik drugačijeg profila. Pomirenje se zasniva na nadi i pravednosti. Pravednost u ovom slučaju ima i moralnu dimenziju; ona se približava svjetskom etosu. Svjetski etos institucija, civilnog društva, vođa i njihovih sljedbenika znači težnju prema **miru, pravednosti, partnerstvu i istini** (225). Sve se to potkrjepljuje s izabranim citatima nekih pojedinaca. Primjerice, Václava Havela, Mary Robinson, Ivana Pavla II, Mahatma Gandhija itd. Posebno se zalažu

za razvoj civilnog društva koje simboliziraju nevladine transnacionalne organizacije. One su postale značajan akter — porred vlada i gospodarstva — u nacionalnoj i internacionalnoj politici.

Na kraju knjige ispisane su kratke biografije sudionika ove skupine nazvane (kao što je već spomnuto) **Group of Eminent Persons**.

Iako je knjiga zajedničko djelo skupine autora u njoj se jasno prepoznaje Künigov utjecaj: globalizacija je nezaobilazna ali ne znači da svijet treba postati jednoobrazan. Naprotiv, potrebno je održali raznolikost kultura i religija kao prepoznatljivih identiteta, a sukobe rješavati dijalogom i izgradnjom svjetskog etosa.

Preporučljiva je širokom čitateljstvu — od političara i gospodarstvenika do sveučilištaraca, jer u sebi sadrži plemenite poruke o nadilaženju staroga okvira razmišljanja o sebi i drugima, o »našima i vašima«, o prijateljima i neprijateljima itd. Jednostavno ulijeva ideju o mogućem boljem svijetu nego ovaj u kojemu živimo. I tu se otvara pitanje da li je to moguće ili se radi o novoj nadi, nekoj vrsti nove realne utopije. I jedno i drugo su poželjni — novi bolji svijet kojemu težimo kao i utopijsko mišljenje koje nam nedostaje u silnom apokaliptičnom pragmatizmu.

Ivan Cifrić